

BENEDEK ISTVÁN: KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA DEMOKRATIZÁLÓDÁSA (1989-2019) I.: CSEH KÖZTÁRSASÁG, SZLOVÁKIA, BALTIKUM¹²

Bevezetés

A két részes tanulmányban – amelynek második része várhatóan a *Themis* c. folyóiratban³ jelenik meg 2021 végén – egy rövid áttekintés és összehasonlító elemzés olvasható a tágabb térségünk, Közép- és Kelet-Európa (KKE) 11 országának (elsőként a *Cseh Köztársaság, Szlovákia, Észtország, Lettország és Litvánia*, majd a második részben *Lengyelország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Románia és Bulgária*) rendszerváltást követő (1989–2019) demokratizációs trendjeiről. Nem törekedtem a régió 1989-et követő 30 évének teljes körű elemzésére, helyette egy rövid, de kellően megalapozott összegzését szeretném nyújtani a témának, tömör mini-esettanulmányokkal, majd a legfontosabb konklúziók levonásával. Legfőbb kutatási kérdésem arra keresi a választ, hogy vajon miképpen alakult az egyes országok, illetve a térség egészének demokratizációja az átmeneteket követően? Milyen dinamikák során és milyen típusú rezsimek jöttek létre a három évtized alatt? Melyek a legfőbb magyarázó tényezők a demokratizációs/autokratizációs folyamatok kapcsán, különös tekintettel a populizmus szerepére? Végezetül, vannak-e jellemző mintázatok a megvizsgált esetek között földrajzi, kronológiai, rezsimitológiai vagy más dimenziók mentén? A kérdések megválaszolásához *kvantitatív* és *kvalitatív* megközelítéseket is felhasználtam. Előbbiek kapcsán elsősorban demokráciaindexekre, míg az utóbbiak terén a különféle demokráciakutató intézetek globális és országos jelentéseire, valamint a feldolgozott témákhoz és dimenziókhoz kapcsolódó releváns eset- és országtanulmányokra, illetve az egész régiót vagy annak egy részét vizsgáló komparatív szakirodalmakra támaszkodtam.

A kutatás során a demokrácia minimális kritériumait (választási demokrácia) a Robert A. Dahl (1971) által megalkotott *poliarchia* fogalmával láttam a legalkalmasabbnak megragadni. A mára a legjelentősebbnek tekinthető demokráciakutató intézet, a Varieties of Democracy (V-Dem) ugyancsak a dahl-i poliarchia fogalmát konceptualizálja a választási demokrácia indexében,⁴ amelynek aldimenziói a (1) széles *választójog*; a (2) *választott hivatalokra* épülő politikai döntéshozatal; a (3) kényszerítéstől és csalásoktól mentes szabad, tisztességes és rendszeres, azaz *tiszta választások* megléte; a (4) politikai és civil szervezetek szabad működését biztosító *szerveződés szabadsága*; valamint a (5) *kifejezés és alternatív információforrások szabadsága*. A V-Dem és Andreas Schedler⁵ megközelítését követve a tanulmányban egy négyosztatú rezsimitológiát használok (1. ábra), amelyben a fő törésvonal a poliarchia kritériumainak teljesülését garantáló *választási demokrácia* (poliarchia) és az erre nem képes, de többpárti választásokat tartó *választási autokrácia* között húzódik. Előbbitől a demokratikus térfélen megkülönböztetem a *liberális demokráciát*, amely az eddigieken túlmenően a jogállamiság, az egyéni szabadságjogok, illetve a fékek és ellensúlyok rendszerével is számol a demokrácia meghatározásakor. Utóbbit pedig a *zárt autokráciáktól* a de facto többpárti választások megléte választja el. Erre a rezsimitológiára építve a demokratizációt és autokratizációt dinamikus folyamatként közelítem meg, előbbi alatt a választási demokrácia intézményes kritériumai teljesítésének jelentős és de facto emelkedését értem, külön-külön és összességében is, míg utóbbi ezek ellentétét jelöli.

¹ Tudományos segédmunkatárs TK PTI; PhD-hallgató, ELTE ÁJK PDI, e-mail: benedek.istvan@tk.hu benedek.istvan.mail@gmail.com

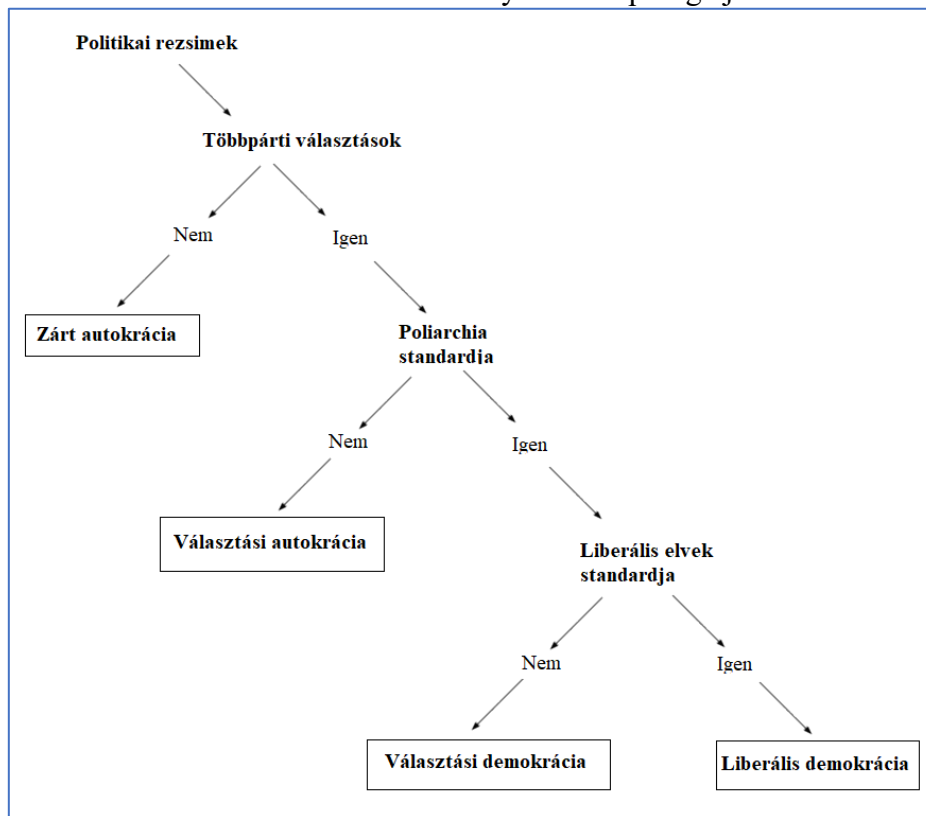
² Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával Készült.

³ <https://www.ajk.elte.hu/Themis> (2021.07.04)

⁴ Coppedge et al. 2020. 30–33.

⁵ Schedler 2013.

1. ábra: A tanulmány rezsimitipológiája

Forrás: saját szerkesztés.

Végezetül, az elmúlt évtizedekben a térségben több esetben, az utóbbi években pedig szinte mindenhol fontos politikai tényezővé váló, a vizsgált autokratizációs folyamatokhoz szorosan kapcsolódó populizmus fogalma alatt a *demokrácia és a képviselet egy autokratikus értelmezésének politikai logikáját* értem, nem pedig a demokrácia egyik pilléréként felfogva azt, ahogyan azt a fősodratú populizmus-kutatás teszi. Megközelítésemben a populizmus mindenekelőtt a politika egy olyan morális megközelítése, amelyben a politika világa egy morálisan tiszta és egységes nép, és a vele szemben álló, korrupt vagy más módon alsóbbrendűnek tartott elit csoportjára oszlik. Ebben az értelemben az elitkritika szükséges, de önmagában elégtelen feltétele annak, hogy valakit populistának tartsunk, hiszen az utóbbiak nem csupán antielitisták, hanem antipluralisták is, azt állítva, hogy „ők, és csakis ők képviselik igaz módon a népet”.⁶ Az elméleti-fogalmi keretről részletesebben lásd a témához kapcsolódó tanulmányaimat,⁷ és a (várhatóan 2022-ben megjelenő) doktori értekezésemet.⁸

Esettanulmányok

A következőkben tömör áttekintéseket lehet olvasni a volt Csehszlovák Köztársaság két utódállamának (*Cseh Köztársaság, Szlovákia*) és a három balti ország (*Észtország, Lettország és Litvánia*) demokratizációs trendjeiről, amelyet a második részben⁹ további hat ország vizsgálata, illetve a térség komparatív elemzése egészít ki. A most vizsgált öt ország a V-Dem

⁶ Müller 2016.

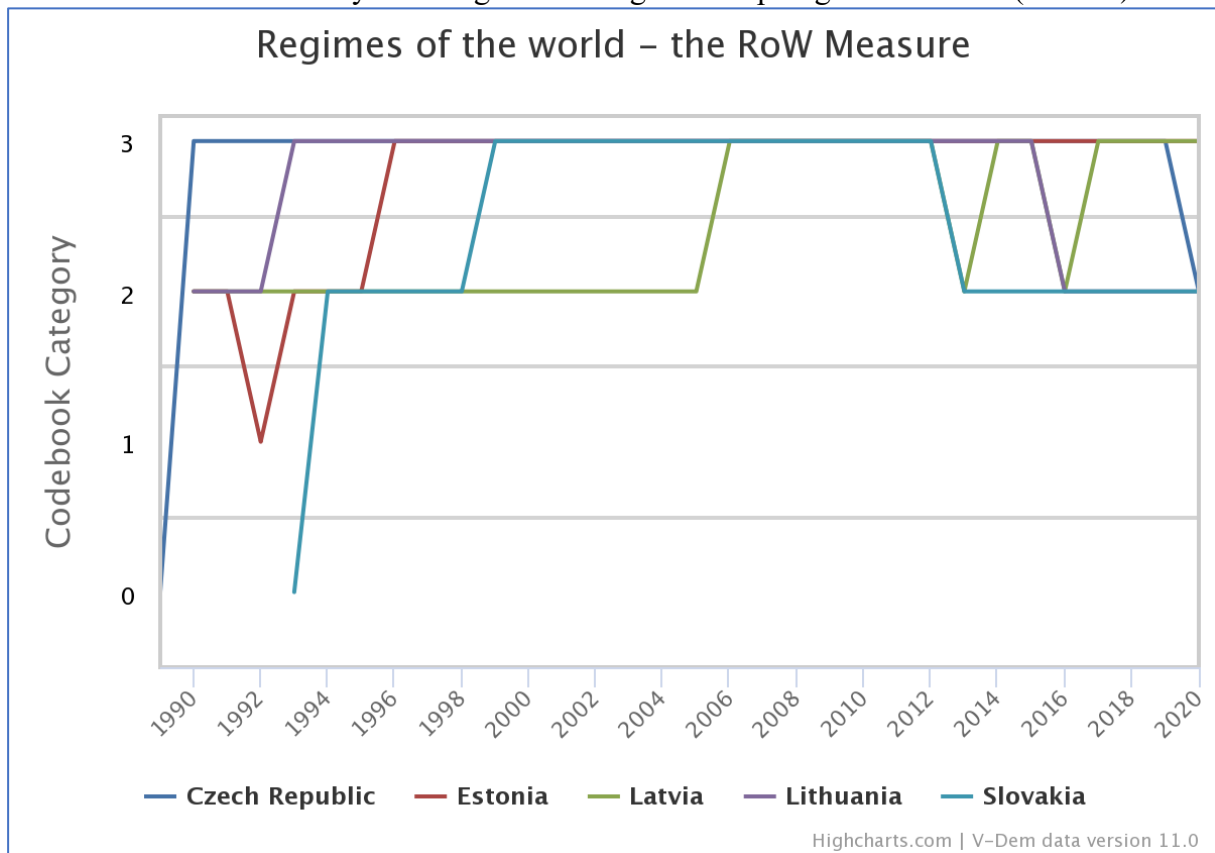
⁷ Benedek 2019.; 2021a.; 2021b.

⁸ Várhatóan *Quo vadis, Magyarország? A hazai demokratizációs tendenciák iránya, oka és lehetőségei.* címmel. (<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/97>) (2021.07.04)

⁹ Lásd: 3. lj.

négyosztatú rezsimtipológiájában a 2. ábrán látható (0: zárt autokrácia, 1: választási autokrácia, 2: választási demokrácia, 3: liberális demokrácia).

2. ábra: A tanulmányban vizsgált öt ország rezsimtipológiai besorolása (V-Dem)

Cseh Köztársaság

A cseh kommunisták 1989-ben alapvetően békés keretek között adták át a hatalmat az ún. „Bársonyos forradalom” keretében, amely során a leendő demokratikus berendezkedés intézményes struktúráját a politikai elit felülről hozta létre, még a demokratikus átmenet előtt. Habár ezen az intézményes „csontvázon” erős civil társadalom híján nem sok „hús található”, a demokráciának nincs komoly vetélytársa az országban.¹⁰ A térségre jellemző módon a demokrácia absztrakt támogatottsága magas, míg a napi működéssel szemben sok a kritika. Ez utóbbit jól mutatja, hogy a pártokban alapvetően nem bíznak a választók, amely a rendszerváltás előtti Charta 77 mozgalom ellenzéki vezetője, majd az első szabadon választott köztársasági elnök, Vaclav Havel nyíltan pártellenes (ellenben mozgalompárti) üzeneteiből is következik.¹¹ A jelenlegi miniszterelnök, a milliárdos üzletemberből lett politikus, Andrej Babiš a 2010-es években ugyancsak markáns elit- párt- és politikaellenes üzenetekkel került hatalomra. A pártok helyett így inkább az olyan erős vezető személyiségek a meghatározóak a cseh politikai életben, mint Vaclav Havel, Vaclav Klaus, Milos Zeman és Andrej Babiš.

A cseh választások alapvetően tiszták, szabadok és tisztességesek,¹² ahogyan a poliarchia többi kritériuma (választójog, választott hivatalok, szerveződés szabadsága és kifejezés és alternatív információforrások szabadsága) is megfelel a standardoknak a V-Dem (3. ábra) és a

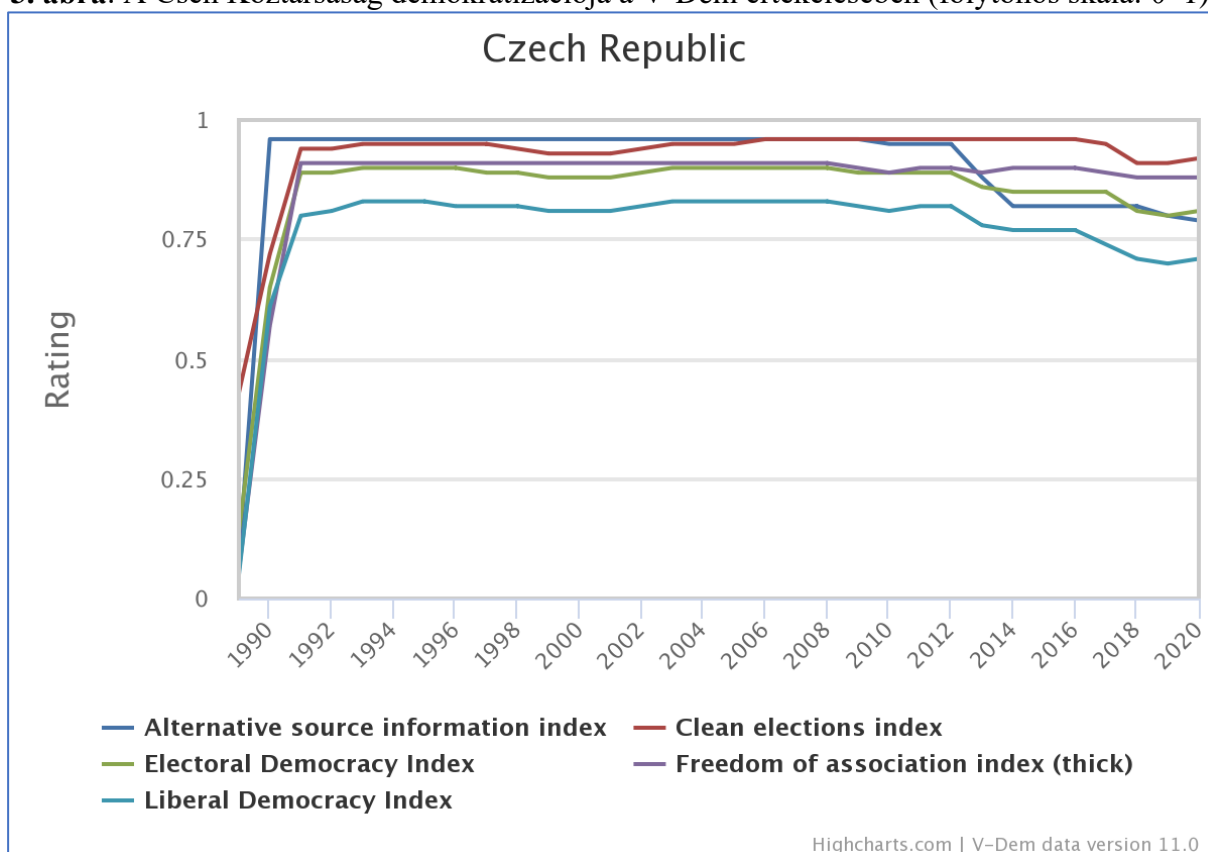
¹⁰ Mansfeldová 2006.

¹¹ Ibid.

¹² Bertelsmann 2020. 10.

Bertelsmann¹³ értékeléseiben. Mivel a Cseh Köztársaság esetében a választási demokráciát kiegészítik a liberális elvek, ezért a V-Dem az országot a vizsgált időszakban végig *liberális demokráciának* tekinti (2. ábra) Ugyanakkor a 2010-es évek második felében, jellemzően Babiš személyéhez kapcsolt autokratizációs tendenciák nyomán 2020-ban már *választási demokráciának* sorolta be az országot a V-Dem. A rezsim altípus-váltás pillanatának regisztrálása ugyan a vizsgálati időszakból már kinyúlik, de nem előzmény nélküli, és a kapcsolódó folyamatok egészen a rendszerváltásig nyúlnak vissza.

3. ábra: A Cseh Köztársaság demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A Szlovákiával történő szétválás, az ún. „Bársonyos válás” az 1990-es évek elején a cseh oldalon nem jelentett komolyabb megrázkódtatást, hiszen a mögötte lévő nemzeti törésvonal nem volt jelentősnek mondható a cseh társadalomban.¹⁴ Helyette egyfelől a gazdasági törésvonal volt dominánsnak tekinthető,¹⁵ másfelől a politikai-gazdasági átalakulás az 1990-es években komoly intézményes (a jogi rendszertől a médiáig bezárólag) bizalomvesztéssel járt együtt.¹⁶ Ezzel együtt is, a 2000-es évek végéig relatív stabilnak mondható a cseh pártrendszer (amelyet az EU-s csatlakozás némileg újrendezett), ahogyan a választók pártidentifikációs mintázatai is. A 2008-as globális pénzügyi válsággal azonban újra megnőtt a választói kiábrándultság és szavazói volatilitás, amely nyomán a korábbi nagy, hagyományos ideológiai arculatú pártok támogatottsága visszaesett, és több új rendszer-kritikus vagy populista erő jelent meg.¹⁷ Az okok persze itt is messzire vezetnek, megemlíthetőek a gyenge tömeg-elit kapcsolatok, a kormányzó elitek reszponzivitás-hiánya, a többségi koalíciókat nehezen

¹³ Ibid.

¹⁴ Mansfeldová 2013.

¹⁵ Havlík-Voda 2014.

¹⁶ Mansfeldová 2006.

¹⁷ Hanley 2012.; Cabada–Tomšič 2016.

produkáló intézmények, a gyenge civil társadalom, a korrupció és a rossz kormányzás.¹⁸ A tömeges választói elégedetlenség és a 2008-as válság a 2010-es évekre új korszakot nyitott a cseh politikai életben: az új pártok megjelenésével és választási sikereivel összességében egy fragmentáltabb, ideológiailag többpólusú pártrendszer jött létre.¹⁹

Az új pártrendszer a 2010-es évek első felében Babišt előbb a pénzügyminiszteri (2014), majd a miniszterelnöki (2017) székbe juttatta. Az évtized végét jellemző autokratizálódás is alapvetően hozzá köthető, még hozzá elsősorban a hagyományosan magas szintű médiaszabadsággal jellemzett cseh politikai nyilvánosság átalakulása és az informális hatalomgyakorlás megnövekedése kapcsán. A médiatájkép már a 2008-as válsággal megkezdte radikális átalakulását, hiszen a korábban 80%-ban külföldi, többnyire német befektetők tulajdonosi struktúra átadta a helyét lokális oligarcháknak, akik saját üzleti és politikai érdekeik érvényesítésére kezdték el felhasználni a kezükben lévő médiumokat.²⁰ Ez jelentős részben személyesen is Babišhoz kapcsolható, akinek nyomtatott napilapjai 2,4 millió olvasóhoz, míg online médiája 3,4 millió felhasználóhoz jutnak el a becslések szerint.²¹ A magyar és a lengyel esethez képest a Cseh Köztársaságban nem a populizmus generált oligarchákat, hanem éppen fordítva, a gazdasági oligarchizálódást megelőző választói igények hívták életre a nép nevében a korrupcióval történő leszámolást ígérő populizmust.²² A milliárdos Babiš menedzseri, antipolitikusi szemlélete sikeres választ jelentett a választói elégedetlenség becsatornázására, amelyet a média és a hagyományos pártok alkotta „mátrix” elleni küzdelem narratívájában egyesít.

A politikai nyilvánosság mellett az informális politikák megerősödése tekinthető még az autokratizálódás egyik kulcsdimenziójának. A „regionális keresztapák”²³ és a kisebb kaliberű oligarchák politikai ereje már a 2000-es évek közepén elkezdett megerősödni, ám Magyar és Madlovics²⁴ szerint ez a 2010-es évekig nem jelentette a liberális demokráciától történő elfordulást. Azonban a 2013-ban ők is visszaesést regisztrálnak, habár nem kifejezetten antidemokratikus, hanem inkább antiliberalis értelemben, még hozzá az informális-patronális politikai hatalomgyakorlás megerősödése nyomán (*liberalis* helyett immáron *patronális demokráciaként* értékelve az országot azóta). Ebben a tekintetben Babiš belépése a politikába ugyan egy gazdasági oligarcha nyílt politikai szereplővé válását jelentette, ám egyrészt ez még nem teremtett precedenst a Cseh Köztársaságban, másfelől a közigazgatásban, az állami-kormányzati szférában és a médiában látható hatalom-koncentráció ellenére sem kezdte el a kormányfő szisztematikusan lebontani a politikai-intézményes korlátait. Végezetül a demokratikus intézményes keretek is stabilak maradtak (2017-ben például megfosztották Babiš-t a mentelmi jogától). Ezek közül az arányos választási rendszer, az erős felső kamara, a független központi bank és a nehezen megváltoztatható alkotmány kifejezetten gátolja a hatalomkoncentrációt, annak ellenére is, hogy történtek az elmúlt évtizedek alatt majoritárius elvű változások is (mint például a közvetlen elnökválasztás bevezetése 2012-ben). A demokratikus politikai rendszer tehát az utóbbi években némileg nyomás alá került, de mind a puha, mind a kemény védőkörlátok²⁵ működőképesekek maradtak. Jól illusztrálja ezt az ezredforduló miniszterelnökének, Miloš Zeman visszatérésének az esete, aki (2013 óta immáron második köztársasági elnöki ciklusa alatt) sikertelenül próbálta meg Vaclav Klaus nyomdokain haladva növelni elnöki hatalmát.²⁶

¹⁸ Hanley–Vachudova 2018.

¹⁹ Cirhan–Kopecký 2020.

²⁰ Hanley–Vachudova 2018.

²¹ Bertelsmann 2020.

²² Hanley–Vachudova 2018.

²³ Ibid.

²⁴ Magyar–Madlovics 2020.

²⁵ Levitsky–Ziblatt 2018.

²⁶ Hanley–Vachudova 2018.

A visegrádi négyek többi országához képest Szlovákia az 1990-es években „anomáliának” számított a demokratizáció tekintetében, amely Vladimír Mečiar miniszterelnöki ciklusai (1990–91, 1993–94, 1994–98) alatt jelentősen autokratikus irányba mozdult el.²⁷ Az ország sikeres demokratikus konszolidációját több tényező is hátráltatta. Ezek közül a legjelentősebbnek a plurális demokrácia történelmi hagyományainak szinte teljes hiánya, valamint az 1993-as függetlenséggel kezdődő államépítés nehézségei tekinthetőek. Utóbbi kapcsán megemlítendő, hogy a korábbi föderáció fővárosa (Prága) és az állami intézményrendszer jelentős része a szétválást követően a Cseh Köztársasághoz került. Mečiar, aki a „Bársonyos válás” során a „nemzet atyjaként” definiálta magát,²⁸ előbb „a cseh elit”, majd az „anti-szlovák elit” elleni (magyar- és romaellenes üzenetekkel tarkított) szuverenista-populista diskurzust használt.²⁹ Ugyan Mečiar 1994-ben egy bizalmatlansági indítvány nyomán megbukott, az őszi választásokat megnyerve koalíciós kormányt alakíthatott szélsőséges pártokkal. Az új kormány gyorsan átvette a hatalmat a biztonsági szolgálatok (és azok ellenőrző szervei), az állami média és a privatizációs folyamatok felett. Utóbbi nyomán – a korábbi kuponrendszert közvetlenül és előre meghatározott vevőknek történő eladási rendszerrel módosítva – jelentős mértékű korrupció és kiterjedt klienteliztikus rendszer jött létre.³⁰

Amikor a kormány nem tudta számára kedvező módon átszabni a jogi kereteket, akkor több esetben látványosan áthágta azokat, felhasználva a rendőrség, a biztonsági szolgálatok és az ügyészség erejét politikai érdekei mentén. Az eszköztár a megfélemlítéstől több bizonyíték szerint egészen az emberrablásig és a gyilkosságokig terjedt.³¹ Mečiar kormánya éles konfliktusban állt az ellenzékkel, az államfővel (Michal Kováč és Mečiar közötti öt éves „közjogi háború”), a független médiával, a civil szervezetekkel, a nemzeti kisebbségekkel és az egyházzal is.³² Az Alkotmánybíróság egyes határozatait nyíltan figyelmen kívül hagyta, valamint a ciklus végén a választási szabályokba és eljárásokba is megpróbált beavatkozni a kormányfő. A hazai és külföldi bírálókat a válasz egyfelől a kritikus média és megszólalások korlátozása, másfelől egy lojális civil társadalmi hálózat, egyfajta „tükör-társadalom” létrehozása volt.³³ Ez az időszak a V-Dem értékelésében *választási demokráciának* tekinthető, amely során Mečiar időszaka formálisan demokratikusnak, ugyanakkor instabilnak nevezhető, mivel jelentős harc dúlt a politikai folyamatokhoz kapcsolódó legfontosabb szabályok és az eljárások körül, de már egy adott demokratikus keretrendszerben.³⁴ A politikai folyamatok, illetve az elitkonszenzus látványos hiánya az észak-atlanti integrációt is hátráltatta egészen az ezredfordulóig.

A fenti folyamatok nyomán a politikai elit és a társadalom az 1990-es években a liberális demokráciát (és az észak-atlanti integrációt) markánsan ellenző és támogató csoportokra szakadt, amely extrém mértékű polarizációhoz vezetett. A társadalomban a történelmi nemzeti sérelmeket a kormányfő sikeresen csatornáztta be, olyannyira, hogy Mečiar követői a nemzeti függetlenség érdekében autoriter berendezkedést is el tudtak képzelni, sőt egy felmérés szerint a válaszadók háromnegyede nem is gondolta úgy, hogy jelenleg demokráciában élne.³⁵ Jelentősnek mondható az átalakulásban történt csalódottság és az 1989 előtti rendszer iránt érzett nosztalgia is, amely számottevő intézményes bizalomhiánnyal, és a perszonális politika

²⁷ Mihalikova 2006.

²⁸ Spáč 2012. 241.

²⁹ Mudde 2000. 49.

³⁰ Mesežnikov et al. 2008. 110.

³¹ Deegan-Krause 2013.

³² Bertelsmann 2020.

³³ Mihalikova 2006. 188.

³⁴ Ibid. 181.

³⁵ Ibid.

támogatottságával párosult. Összességében az átalakulást követő eufória hamar szertefoszlott, és az általános nézet az lett, hogy „a politika nem más, mint piszkos üzlet”. Eltűnt a politikai részvétel szükségességébe és hatásosságába vetett hit, amelyet a társadalomba beágyazatlan pártok tovább erősítettek.³⁶

Mečiar megosztott ellenzéke végül az 1998-as választások során elérte a mečiarizmus bukását (még ha a volt kormányfő pártja is kapta a legtöbb szavazatot). A választók rendkívül magas részvételi aránnyal (84,24%) jelezték, hogy nem értenek egyet az átmenet eddigi irányával, és helyette demokratikus konszolidációt és a Nyugathoz történő mielőbbi csatlakozást szeretnék. Az arányos választási rendszer ellenére, amely Mečiar autokratikus kilátásait is korlátozta,³⁷ a korábbi ellenzéknek kétharmados parlamenti többsége lett Mikuláš Dzurinda vezetésével. Ennek nyomán a Mečiar alatt jegelt integrációs folyamatok (NATO, EU, OECD) is felgyorsultak: az Európa szívében fekvő ország kiszabadult az elszigeteltségéből. Az új időszak optimizmusát azonban a továbbélő korrupció és a tömeges munkanélküliség gyorsan letörte. Ennek ellenére a kétezres évekre úgy tűnt, hogy ha a demokratikus konszolidáció nem is zárult le teljesen, az alapvető (demokratikus) játékszabályok széles körben elfogadásra kerültek,³⁸ amelyet jól jelez az is, hogy a V-Dem adatbázisában az ország 1999 és 2012 között már nem *választási*, hanem *liberális demokráciaként* van elkönyvelve.

A korábbi szivárványkoalíciót a 2002-es választásokon egy jobbközép kormány váltotta, amely bizonyos értelemben fordulópontnak is tekinthető,³⁹ hiszen ekkor már elsősorban Európa- és piacpárti vezetőkre szavaztak a választók. A rendkívül instabil, Sartori tipológiájában polarizált pluralistának tekinthető⁴⁰ szlovák pártrendszer ekkor különösen fluid volt. Robert Fico és pártja (SMER-SD) ekkor már átvette a pártpaletta balközép oldalát, magát szociáldemokrata erőként meghatározva előbb erős korrupcióellenes („ahogyan loptak Mečiar alatt, ugyanúgy lopnak Dzurinda alatt”), később inkább szociális üzenetekkel vált népszerűvé. Ez utóbbi jól rezonált az állami beavatkozást és paternalizmust jól viselő, az életszínvonal érdekében azt kifejezetten igénylő szlovák politikai kultúrával.⁴¹ RENDPÁRTI ÉS KISEBBSÉGELLENES – amely Szlovákia esetében egy permanens, ha nem is mindig éles etnikai törésvonalra⁴² épít – retorikája nyomán Fico a Nyugat szemében egyfajta „Mečiar-light” volt. Fico újraelosztás-párti üzenetei a kétezres évek közepén már élesen szemben állnak a második Dzurinda-kormány (2002–2006) idején folytatott a neoliberális gazdaságpolitikával.⁴³ Az első Fico-kormány (2006–2010) azonban nem változtatott érdemben a gazdasági irányvonalon (2009-től már eurózóna tag Szlovákia), bár a 2008-as globális pénzügyi válság nyomán Fico koalíciós kormánya növelte a költségvetési hiányt.⁴⁴

Ugyan Fico kevés tiszteletet mutatott a sajtószabadság (például a vitatott 2008-as sajtótörvény nyomán), a civil társadalom, a bíróságok függetlensége és a jogállamiság iránt, illetve nem volt jelentős a tényleges korrupció- és diszkriminációellenes elkötelezettség,⁴⁵ sőt gyakori volt a nepotizmus és a klienteliztikus működés,⁴⁶ a mečiarizmus valódi visszatérése nem bizonyult valós várakozásnak.⁴⁷ Fico a koalíciós partnerek gyenge választási szereplése nyomán 2010-ben a magas támogatottság ellenére is ellenzékbe szorult a Radičová-kormányal

³⁶ Ibid.

³⁷ Magyar-Madlovics 2020.

³⁸ Ibid. 198.

³⁹ Bakke–Sitter 2005.

⁴⁰ Sekerák 2019. 239.

⁴¹ Mihalikova 2006.

⁴² Redžić–Everett. 2020. 249.

⁴³ Deegan-Krause 2013.

⁴⁴ Bertelsmann 2020.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Mesežnikov et al. 2008.

⁴⁷ Deegan-Krause 2013.

szemben, ám a következő kormány koalíciós feszültségei miatt két év elteltével megtartott előrehozott választások során visszakerült a miniszterelnöki székbe. A 2012-es választásokon az elmúlt évtizedekben rendre előkerülő korrupciós tematika – amely egyúttal a jelentősnek mondható gazdasági törésvonal⁴⁸ egyik nyilvánvaló manifesztuma is – volt a meghatározó. Az újabb Fico-kormány (2012–2016) nem adott megfelelő választ a korrupciós helyzetre, átláthatatlan kormányzati működés és gyér antikorrupciós intézkedések jellemezték ezt az időszakot,⁴⁹ amelyet követően a 2016-os választásokon elkönyvelt szavazatveszteség nyomán Fico csak egy négypartii koalíció segítségével alakíthatott újra kormányt. Habár a választások ekkor is szabadok és tisztességesek voltak, valamint a szerveződés szabadsága és a médiaszabadság is magas fokúnak tekinthető (4. ábra), a harmadik Fico-kormány (2016–2018) érdemi lépéseket tett utóbbi korlátozása és a hatalommegosztás rendszerének gyengítése irányába, miközben jellemző lett a nyílt klientelizmus.⁵⁰

4. ábra: Szlovákia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Ez a helyzet – kombinálódva a korrupció témájával – eszkalálódott Ján Kuciak újságíró és menyasszonyának 2018-as meggyilkolásával, aki a politikai elit és a maffia közötti összefonódásokat kutatta halála előtt. A médiaszabadságot, illetve korrupciómentes demokráciát követelő, országszerte meginduló tiltakozásokat tovább tüzelte az a tény, hogy a nyomozás során kiderült, hogy Kuciakot (és vélhetően más újságírók tevékenységét) mind a maffia, mind a rendőrség (jogi alap nélkül) figyelemmel kísérte, és a rendőrség szivárogtathatott ki információkat a maffiának. Fico ugyan állítólagos politikuselleses „médiaterorról” beszélt az ügy kapcsán, amely miatt új sajtótörvényt kezdeményezett, ám a

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Bertelsmann 2020.

⁵⁰ Ibid.

korábbi Radičová-kormányra ráéggő, szintén korrupciós tematikájú Gorilla-botrányhoz képest sokszorta jelentősebb ügy és politikai krízis végül Fico antielitista arculatának hiteltelenedéséhez, majd lemondásához, végül pedig párttársa, Peter Pellegrini miniszterelnöki kinevezéséhez vezetett. A politikai folyamatok azonban középtávon Fico és a SMER-SD további gyengülésével,⁵¹ és a 2020-as választásokon a rendkívül harsány elit- és korrupcióellenes hangot megütő Igor Matovič és pártja (OĽaNO) választási győzelmével jártak.

A kifejezetten személyközpontú és deklaráltan nem intézményesült párt – amely sikeres artikulációja a hagyományos pártellenes társadalmi attitűdnek és perszonális politikának⁵² – legfőbb üzenetei komoly kritikákat fogalmaznak meg a szlovák demokrácia gyakorlati működésével kapcsolatban. Utóbbit az OĽaNO szerint önző és korrupt elitek sajátítanak ki,⁵³ amelyben Fico felelőssége – aki “tolvajokat véd” és aki miatt „omladoznak az utak, a kórházak és az iskolák”⁵⁴ – elsődleges. Matovič saját médiavállalatának segítségével radikális showmanként fellépve,⁵⁵ sokszor tudatosan vulgáris módon⁵⁶ mutat rá arra, hogy a szlovák társadalom számára a demokrácia absztrakt formája önmagában nem kielégítő, annak valódi tartalmát, a korrupciómentes, átlátható és reszponzív kormányzást is elvárják az állampolgárok. Bár Matovič egy évvel később lemondani kényszerült – ironikus módon a nem transzparens (Szputnyik vakcinák beszerzésével kapcsolatos) kormányzati intézkedések nyomán –, a szlovákiai lakosság aktuális politikai közérzetét, elvárásait és tematikai fókuszát jelenléte így is világosan jelezte.

Baltikum: Észtország, Lettország, Litvánia

A három balti állam modern kori történelme, demokratikus berendezkedése és gazdasági fejlettsége meglehetősen hasonló.⁵⁷ A hosszú évszázadok óta a svéd, a lengyel és az orosz birodalmak részeként élő országoknak az 1920-as évek immáron független és demokratikusabb időszakát legkésőbb a nagy válság után autoriter fordulatok követték, majd az 1930-as évek végétől előbb szovjet, majd német, végül újra szovjet megszállás alá került a térség, amelyet formálisan is betagoltak a Szovjetunióba. A függetlenséget újra csupán a Gorbacsov-ellenes keményvonalas szovjet vezetők sikertelen 1991-es moszkvai puccskísérlete után nyerték el teljes mértékben. A szovjet időszak erőszakos ki- és betelepítéseinek köszönhetően jelentős számú orosz nyelvű kisebbség élt az utolsó szovjet népszámlálás idején a három országban. 1989-ben Észtországban 30%, Lettországban 34%, míg Litvániában több mint 9% orosz nyelvű kisebbség élt (62% észt, 52% lett és 80% litván lakos mellett). A meginduló demokratizáció egyik legnagyobb visszásságának éppen az orosz kisebbséggel szembeni másodrangú állampolgári bánásmód tekinthető. Számukra ugyanis csak azoknak biztosítottak automatikusan állampolgári státuszt a későbbiekben, akik (vagy akiknek felmenői) már 1940 előtt is rendelkeztek vele. A függetlenséggel hontalanná váló állampolgárok meglehetősen szigorú követelmények mellett folyamodhattak honosításért, de a nyugati nyomásra is csak lassan haladó naturalizáció (és integráció) máig sem ért véget. Lettország nagyjából 2 milliós népességéből például 2011-ben több, mint 300 ezer,⁵⁸ de 2018-ban is közel 230 ezer nem-állampolgárt tartanak számon,⁵⁹ akik érdemi politikai jogosítványok (elsődlegesen szavazati jog) nélkül élnek az országban.

⁵¹ Nemčok–Spáč 2020.

⁵² Marušiak 2017.

⁵³ Gyárfášová 2018. 121.

⁵⁴ Kohutova–Horvat 2018.

⁵⁵ Hloušek et al. 2020.

⁵⁶ Kazharski–Makarychev 2020.

⁵⁷ Auers 2018.

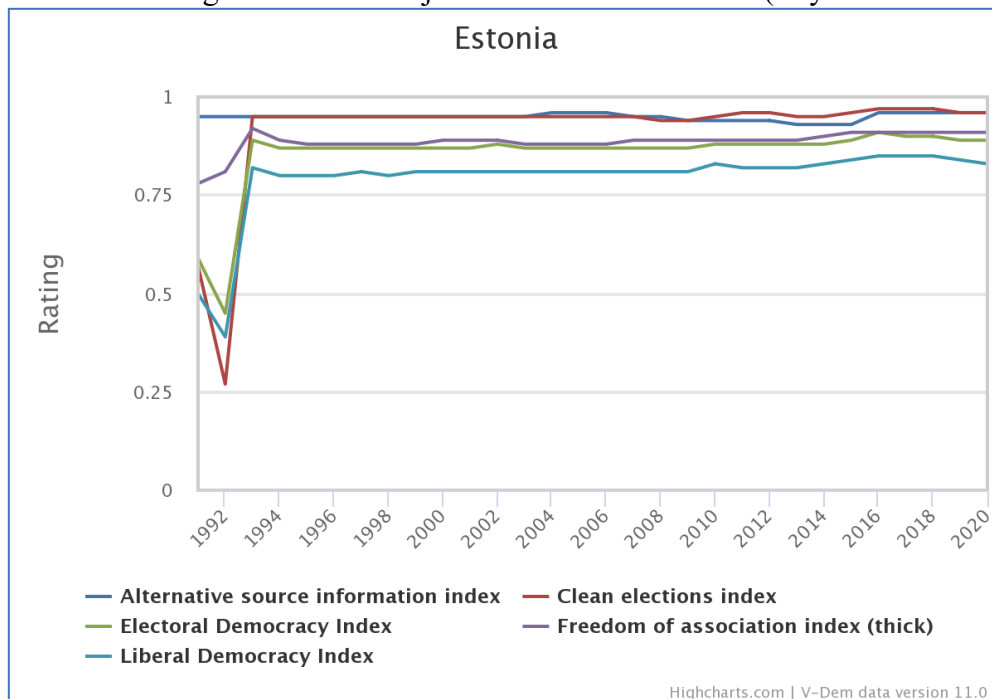
⁵⁸ Auers 2013.

⁵⁹ Bertelsmann 2020.

Ennek nyomán a legfőbb és legtartósabb politikai törésvonal az észti és a lett esetben az etnikai,⁶⁰ azon belül is az orosz nyelvű lakosok integrációját támogató és elutasító álláspont között húzódik. Fontos megjegyezni, hogy egyik esetben sincs kifejezetten az orosz nyelvűeket megszólító orosz identitású párt, helyette az észti Centrupárt és a lett Harmónia párt csatornázza be ezeket a szavazatokat (utóbbi a főváros, Riga polgármesterét is adta). Másfelől ezen pártok többé-kevésbé politikai karanténban is élnek, bár ez az észti esetben az utóbbi években már megváltozott, hiszen a megosztó személyiségű Edgar Savisaar alapító pártelnök távozása után Jüri Ratas személyében kormányfőt (2016–2019) is adtak Észtországnak, és a jelenlegi Kaja Kallas-féle kormányban is (junior) koalíciós partnerek. A lett esetben azonban nagyobb maradt a polarizáció és a blokkosodás mértéke: egy 2012-es referendumon a választók többsége elutasította, hogy az orosz legyen az ország második hivatalos nyelve, míg a Harmónia hiába a legerősebb párt 2011 óta, a kormányalakítási tárgyalásokból továbbra is ki van zárva. Litvániában emellett a poszt-kommunista–antikommunista, a vallásos-szekuláris és a város-vidék törésvonal is meghatározó (Gudžinskas, 2020).

A demokratikus átalakulást egyfelől a jelentősebb demokratikus hagyományok, másfelől a régóta jelenlévő szovjetellenesség és a nemzeti függetlenség jelentette eufória is segítette a három országban.⁶¹ A Bertelsmann ország-jelentései⁶² szerint a választások szabadok és tisztességesek a Baltikumban, ahol Észtországban 2005 óta elektronikusan is lehet szavazni. A politikai nyilvánosság alapvetően szabad (5., 6. és 7. ábrák), Észtország (különösen a pártatlan közmédia nyomán) számtalan nyugati országot is megelőz a kapcsolódó nemzetközi összehasonlításokban.

5. ábra: Észtország demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Lettország esetében a médiatulajdonosi háttér nem transzparens, amely így sokkal pártosabb, mint az észti, és a vélelmek szerint a mögöttük álló oligarchák érdekeit szolgálják: ebből következően a médiafelügyelet is jelentősen átpolitizált. Litvániában az intranszparencia kisebb mértékű, másrészt a tulajdonosi háttér nem oligarchához, hanem pénzügyi intézetekhez

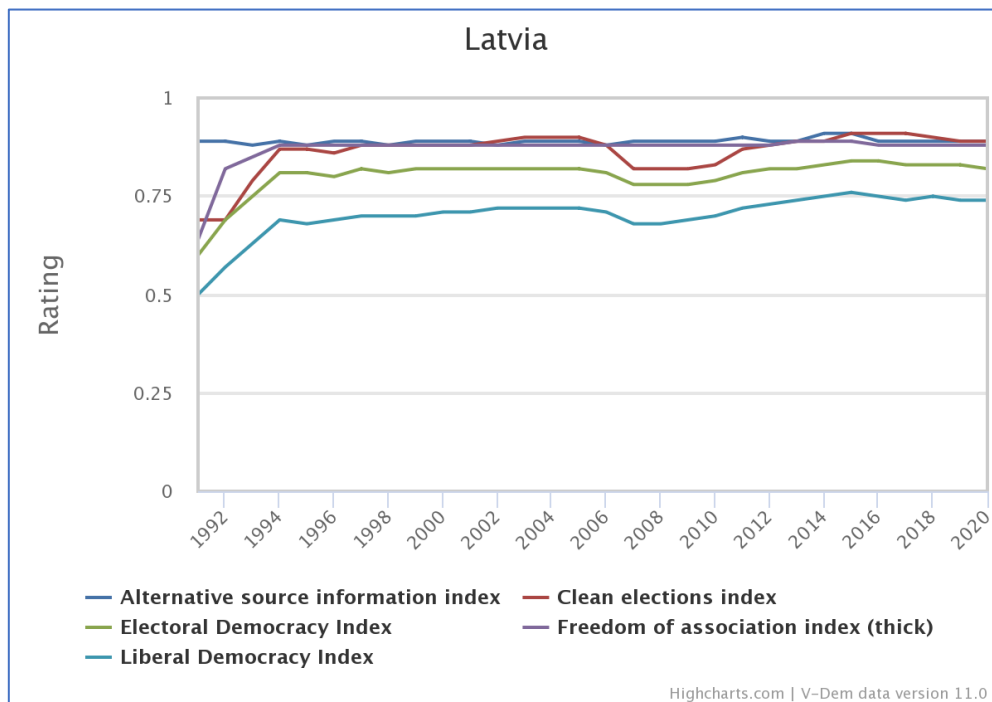
⁶⁰ Auers 2015. 109–111.

⁶¹ Titma–Rämmer 2006.; Bertelsmann 2020.; Duvold–Jurkynas 2013.

⁶² Bertelsmann 2020.

köthető. A drága kampányok inkább a nagyobb pártoknak kedveznek, amelyekre néha a korrupció árnyéka is rávetül (mint az észti Centrupárt vagy a lett 2011-es politikai válság esetében). A szerveződés szabadsága – a civil társadalom relatív passzivitásával együtt is – szintén teljesnek mondható (a lett esetben különösen aktív Alkotmánybírósági rásegítéssel), ám a médiahelyezethez és a választási részvételhez hasonlóan ez sem vonatkozik a jelentős számú nem-állampolgárok csoportjaira Észtország és Lettország esetében. A jogállamiság, a hatalommegosztás, a független bíróságok és egyéb liberális dimenziók tekintetében Észtország számít az éllovasnak, amely a tágabb térség legkevésbé korrump országa is egyúttal. Litvániában Paksas elnök 2004-es alkotmányos elmozdítása is jelzi, hogy a demokratikus intézmények a Baltikumban hamar stabilizálódtak és az alapvető demokratikus eljárásokat senki nem kérdőjelezi meg.⁶³ A V-Dem adatbázisában Litvánia az 1990-es évek elejétől, Észtország pár évvel később, míg Lettország a 2000-es évek közepétől számít *liberális demokráciának*, igaz a lett és a litván értékelések az elmúlt években ingadoznak a *liberális és választási demokrácia* kategóriái között. Észtországban már a 2010-es évek elejére úgy tűnt, hogy nem csupán intézményesen, hanem politikai kultúra tekintetében is konszolidálódhatott a liberális demokrácia.⁶⁴

6. ábra: Lettország demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A politikai átalakulással párhuzamosan radikális piacpárti változások zajlottak, amelyeket – ahogyan az észak-atlanti integrációhoz szükséges „intézményes klubtagságokat” – a politikai elitek a demokráciához és a nemzeti függetlenséghez szükségesnek, így vitathatatlanak állítottak be.⁶⁵ Különösen Észtországban volt kiugró a gazdasági sokk-terápia, amely nyomán a gazdaság növekedése kiemelkedőnek számított, ám a sikerek a társadalomban meglehetősen egyenlőtlenül oszlottak el nem csupán az észti,⁶⁶ hanem a másik két ország esetében is.⁶⁷ A balti

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Lagerspetz–Vogt 2013.

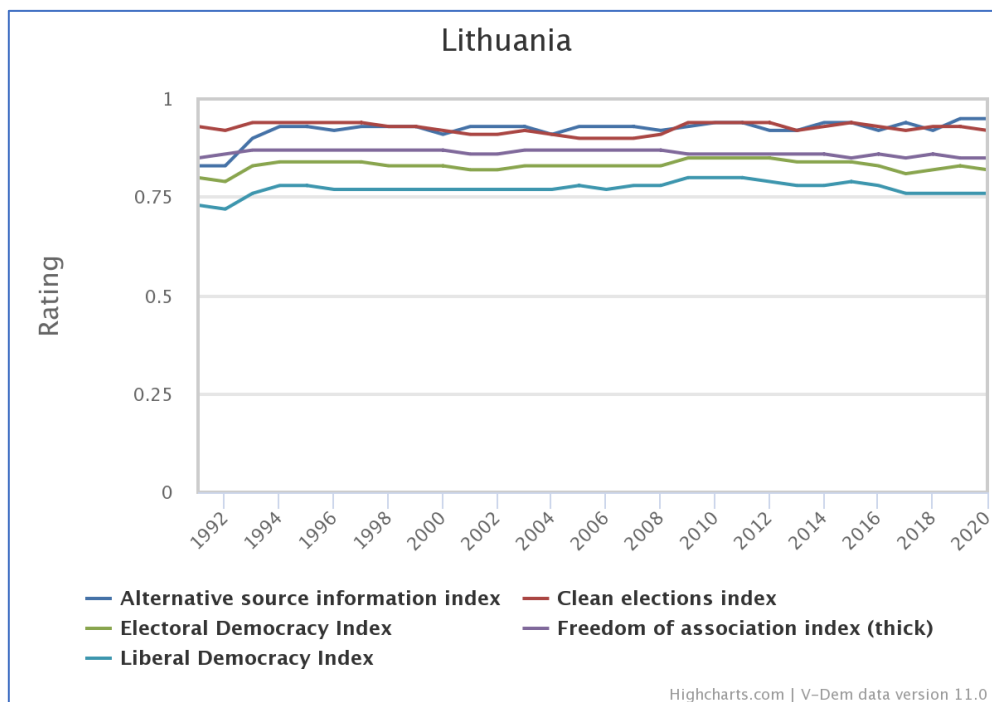
⁶⁵ Cianetti 2018.

⁶⁶ Lagerspetz–Vogt 2013.

⁶⁷ Auers 2018.

országok így a szabadpiaci logikájukkal, minimális jóléti transfereikkel, gyenge munkavállalói jogaikkal és szakszervezeteikkel „tisztán neoliberálisnak” tekinthetőek, szemben a V4-ek „beágyazott neoliberalizmusával”, amely az előbbiekhöz képest valamelyest kiterjedtebb jóléti államokkal rendelkezik.⁶⁸ Az elitek diktálta neoliberális trendek ellenére azonban a társadalom döntő többsége Észtországban is az egyenlőtlenségek csökkentését célzó állami szerepvállalást igényel(ne).⁶⁹ Az átalakulással járó megrázkódtatás így sokakban kiábrándultságot keltett, amely bizonyos mértékű közönnyel és távolságtartással is járt a politikai folyamatok irányába.⁷⁰ A relatív elidegenedettséget a pártoktól az is jelzi, hogy utóbbiak kevésbé beágyazottak, különösen a lett⁷¹ és a litván⁷² esetben.

7. ábra: Litvánia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A fentiek nyomán alapvetően elitista, top-down jellegű és a pártok vezető személyiségeire építő, hagyományosan technokrata stílusú politizálás figyelhető meg az elmúlt évtizedekben.⁷³ Ez utóbbit az is hűen tükrözi, hogy a 2008-as globális pénzügyi válság Lettországban ugyan világrekord méretű, 23,9%-os (kumulatív) GDP-visszaesést hozott, azonban a megszorító intézkedéseket végrehajtó Valdis Dombrovskis a 2011-es előrehozott választásokon (bár kevesebb szavazattal, mint 2010-ben, de) újra kormányt tudott alakítani. A 2008-as válság elején a litván elnök, Valdis Zatlers kijelentette, hogy „válság idején az embereknek nem szabad nyafogniuk”.⁷⁴ A neoliberális politikák alternatíva nélkülinek történő feltüntetését jól illusztrálja Mart Laar, a korábbi észt miniszterelnök egy interjú-nyilatkozata, amelyben azt mondta, hogy „a következő években a reformok továbbra is jó eredményeket fognak hozni,

⁶⁸ Bohle–Greskovits 2012.

⁶⁹ Lagerspetz–Vogt 2013.

⁷⁰ Alisauskiene 2006.; Koroleva–Rungule 2006.

⁷¹ Koroleva–Rungule 2006.; Auers 2013.

⁷² Duvold–Jurkynas 2013.

⁷³ Bertelsmann 2020.

⁷⁴ Cianetti 2018. 326.

mert nem függenek attól, hogy éppen ki van hatalmon”.⁷⁵ George Viksnins, a lett piaci átmenet egyik fő tanácsadója hasonlóképp vélekedett. Ennek a fajta alternatíva-nélküliség-ellenes visszacsapásnak (backlash) az egyik látványos felszínre törése Lettországból következett be, ahol Zatlers elnök utasítására 2011-ben feloszlatták a parlamentet és népszavazást írtak ki, ugyanis az elnök szerint a parlamenti színjáték mögött valójában három oligarcha irányítja a folyamatokat. Az ezt 94%-ban támogató népszavazás után két oligarchához köthető párt ugyan azonnal megbukott, ám a harmadik, Aivars Lembergs pártja (the Green/Farmers’ Union) újra bejutott a parlamentbe az előre hozott választásokon, sőt 2014-ben a koalíciós kormány miniszterelnökét is ő adta Māris Kučinskis (2016–2019) személyében. 2017-ben a lett antikorrupciós ügynökségek által kiszivároztatott szállodaszobájában történő titkos politikusi egyeztetéseken elhangzottak úgy tűnik, hogy visszaigazolták a régóta fennálló vádakat az oligarchákról és a korrupciós állapotokról.⁷⁶

Cianetti (2018) ezt az elit-vezérelt és általuk alternatíva-nélkülinek beállított neoliberais balti kapitalizmust, amely a néhol felszínre törő korrupcióval jelentős mértékben leszűkíti a démosz döntéshozatali hatókörét, Peter Mair⁷⁷ és Greskovits⁷⁸ nyomán *technokratikus kiüresedés*nek nevezi, amely mind az elitek, mind választók oldaláról üres. A technokratikus kiüresedést pedig véleménye szerint Észtország és Lettország orosz nyelvű lakossága politikai jogainak korlátozása, azaz az *etnikai kiüresedés* egészíti ki, így nem csupán a politikai viták, hanem az abban részt vevők köre is korlátozott. Cianetti szerint ezért a tágabb térségre máshol jellemzőbb demokratikus visszacsúszás helyett célszerűbb kiüresedésről beszélni a Baltikumban, amelyben inkább a politikák stabilitása, változ(t)at(hatat)lansága jelenti a problémát, semmint az instabilitás, mint a visszacsúszás esetében. Az etnikai kiüresedés bizonyos mértékig a nyugati integráció és a függetlenség vágya nyomán az europánizáció folyamatához is kapcsolható, amely a helyi elitek kezében hagyta az integrációs agendát, mintegy legitimálva a felemás megoldásokat és azt a helyzetet, hogy ha vannak is formális kisebbségi jogok, akkor sem társul hozzájuk valódi politikai érdekérvényesítő képesség. Ráadásul a szocio-ökonómiai szempontból rosszabb helyzetben lévő orosz nyelvű lakosság nem csupán az etnocentrikus, hanem a neoliberais agenda szempontjából is a vesztesek közé tartoznak, amelyek így kölcsönösen is erősítik egymást, és ebben az értelemben a demokratikus rendszer stabilitásának kulcselemeinek számítanak.⁷⁹

Valóban, úgy tűnik, hogy a Baltikum legfőbb alkuját az jelenti 1990-es évek eleje óta, hogy a régóta áhított nemzeti függetlenség és demokratikus önrendelkezés érdekében az orosz nyelvű lakosság mellett kisebb mértékben, de a többségi társadalom döntéshozatali hatókörének, így politikai jogosítványainak korlátozását is eltűri a társadalom. A térség populista pártjai ezt a fajta status quót csupán a korrupció és az elitellenesség oldaláról kérdőjelezzik meg (mint a *Kié az állam?* elnevezésű lett párt), a radikális jobboldali populizmus, amely Lettországból meghatározó, Litvániában pedig a mainstream pártok hagyományos jellemzője, illetve Észtországban is megjelent,⁸⁰ részben éppen az etnikai törésvonalra épít. A neoliberais politikák éppen ezért nemzeti színezetet is kapnak, hangsúlyos bennük az Oroszországtól és a nemzeti szuverenitás elvesztésétől való félelem.⁸¹

A tanulmány második része, további hat ország vizsgálatával, majd a két tanulmány egészének összefoglalásával, a komparatív trendek és a konklúzió felvázolásával várhatóan a *Themis* c. folyóiratban⁸² jelenik meg 2021 végén.

⁷⁵ Ibid. 325.

⁷⁶ Bertelsmann 2020.

⁷⁷ Mair 2006.

⁷⁸ Greskovits 2015.

⁷⁹ Cianetti 2018. 328, 331.

⁸⁰ Auers 2018.

⁸¹ Lagerspet–Vogt 2013.

⁸² <https://www.ajk.elte.hu/Themis> (2021.07.04)

Felhasznált irodalom

- Alisauskienė, Rasa (2006): Lithuania. Civic society and democratic orientation. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 256–276.
- Auers, Daunis – Vogt, Henri (2013): Latvia. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 85–124.
- Auers, Daunis (2015): *Comparative Politics and Government of the Baltic States – Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st Century*. Palgrave Macmillan: London.
- Auers, Daunis (2018): Populism and Political Party Institutionalisation in the Three Baltic States of Estonia, Latvia and Lithuania. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 11: 341–355.
- Bakke, E. and Sitter N. (2005): Patterns of Stability. Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989. *Party Politics*, 11(2): 243–263.
- Benedek, István (2019): Üdvözet a győzőnek? A populizmus térhódítása: szükséges fordulat, múló korszellem vagy autoriter veszélyforrás? In: *Jel-Kép*, 2019/2, 26–44.
- Benedek, István (2021a): Trójai faló és fügefalevél: a populizmus szerepe a globális demokráciakrízisben és posztmodern autokráciákban. *Metszetek*, 10(1): 30–61.
- Benedek, István (2021b): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies. *Politics in Central Europe*, 17(2) (megjelenés alatt).
- Bertelsmann Stiftung (2020): *BTI 2020 Country Report*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. <https://www.bti-project.org/en/home.html?&cb=00000> (2021.07.04)
- Bohle, Dorothee – Béla Greskovits (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. New York: Cornell University Press.
- Cabada, Ladislav – Tomšič, Matevž (2016): The Rise of Person-Based Politics in the New Democracies: The Czech Republic and Slovenia. *Politics in Central Europe*, 12(2): 29–50.
- Cirhan, Tomáš – Kopecký, Petr (2020): From Ideology to Interest-Driven Politics: Václav Klaus, Andrej Babiš and Two Eras of Party Leadership in the Czech Republic. In: Gherghina S. (eds) *Party Leaders in Eastern Europe*. Palgrave Studies in Political Psychology. Palgrave Macmillan, Cham.
- Coppedge et al. (2021): V-Dem [Country–Year/Country–Date] Dataset v11.1. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. <https://www.v-dem.net/en/data/data/v-dem-dataset-v111/> (2021.07.04)
- Coppedge, Michael et al. (2020): *Varieties of Democracy: Measuring Two Centuries of Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy. Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Deegan-Krause, Kevin (2013): Slovakia. In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 255–289.
- Duvold, Kjetil – Jurkynas, Mindaugas (2013): Lithuania. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 125–166.
- Greskovits, Béla (2015): The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6(1): 28–37.
- Gudžinskas, Litauras (2020): Trajectories of Social Democracy in the Baltic Countries: Choices and Constraints. *Politics in Central Europe*, 16(1): 211–230.
- Gyárfášová O. (2018): The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-Sys-tem Parties in Slovakia. *New Perspectives*, 26(1): 109–133.

- Hanley, Seán – Vachudova, Milada Anna (2018): Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic. *East European Politics*, 34(3): 276–296.
- Hanley, Seán (2012): Dynamics of new party formation in the Czech Republic 1996–2010: looking for the origins of a ‘political earthquake’. *East European Politics*, 28(2): 119–143.
- Havlík, Vlastimil – Petr Voda (2014): *Lost Stability? Re-Alignment of Party Politics and the Rise of New Political Parties in the Czech Republic*. Paper prepared for the Annual Meeting of the APSA, Washington, D.C. August 28–31, 2014.
- Hloušek, V., Kopeček, L. and Vodová, P. (2020): *The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics*. Palgrave Studies in European Political Sociology, Cham: Springer International Publishing.
- Kazharski, A., and Makarychev, A. (2020): Populism in Estonia and Slovakia: Performances, Transgressions, and Communicative Styles. *Populism*, 3(2): 165–185.
- Kohutova, M. and Horvat, M. (2018): Populism in Old and New Democracies: Comparative Analysis of True Finns, Sweden Democrats, ANO and OĽaNO. *Mali Levijatan: studentski časopis za politologiju*, 5(1): 3–33.
- Koroleva, Ilze – Rungule, Ritma (2006): Latvia. Democracy as an abstract value. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 235–255.
- Lagerspetz, Mikko – Vogt, Henri (2013): Estonia. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 51–84.
- Levitsky, Steven – Daniel Ziblatt (2018): *A demokráciák halála*. Kossuth Kiadó.
- Licia Cianetti (2018) Consolidated technocratic and ethnic hollowness, but no backsliding: reassessing Europeanisation in Estonia and Latvia, *East European Politics*, 34:3, 317–336.
- Magyar Bálint – Madlovics Bálint (2020): *The Anatomy of Post-Communist Regimes. A Conceptual Framework*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Mair, Peter (2013): *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Mansfeldová, Zdenka (2006): The Czech Republic: critical democrats and the persistence of democratic values. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 101–118.
- Mansfeldová, Zdenka (2013): The Czech Republic. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 217–253.
- Marušiak, J. (2017): Political Entrepreneurs as a Challenge for the Party System in Slovakia. *Politologický Časopis, Czech Journal of Political Science*, (24): 179–200.
- Mesežnikov, G. (2008): National populism in Slovakia: actors, issues, strategies. In Mesežnikov, G., Gyárfášová, O.: *National Populism in Slovakia*. Institute for Public Affairs–Heinrich Böll Stiftung, Bratislava, 7–34.
- Mihalikova, Silvia (2006): Slovakia. Pathways to a democratic community. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 172–202.
- Mudde, Cas (2000): In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 15(1): 33–53.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is Populism?* University of Pennsylvania Press.
- Redžić, Ena – Everett, Judas (2020): Cleavages in the Post-Communist Countries of Europe: A Review. *Politics in Central Europe*, 16(1): 231–258.
- Schedler, Andreas (2013): *The politics of uncertainty. Sustaining and subverting electoral authoritarianism*. Oxford, Oxford University Press.

- Sekerák, Marián (2019): Towards conservatism? Party politics in Slovakia at the end of the 2010s. *European View*, 18(2): 233–241.
- Spáč, Peter (2012): Slovakia. In Havlík, V., Pinková, A. et al. (eds). *Populist Political Parties in East Central Europe*. Brno: Munipress, 227–258.
- Titma, Mikk – Rämmer, Andu (2006): Estonia. Changing value patterns in a divided society. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 277–307.

Abstract: Democratization in Central and Eastern Europe (1989–2019) I. Czech Republic, Slovakia, and the Baltic states

This two-part study provides a brief overview and comparative analysis of the democratization trends of 11 countries Central and Eastern Europe between 1989 and 2019. The first part deal with Czech Republic, Slovakia, Estonia, Latvia and Lithuania, and the second focuses on Poland, Slovenia, Croatia, Serbia, Romania and Bulgaria, and gives some final comparative remarks. I have not tried in this research to give a detailed analysis of 30 years of the whole region, instead my aim is to provide a short but well-founded summary of the topic, with succinct mini-case studies and to outline the most important regional trends and conclusions. This paper seeks to answer the following research questions: How has the processes of democratization of countries and the region developed since the transitions? How and what types of regimes have emerged in the three decades? What are the main explanatory factors for democratization (autocratization), and what is the role of populism in this regard? Finally, are there common patterns among the cases examined in term of geographical, chronological, regime typological, or other dimensions?